

De farao probeert Israëls groei tegen te gaan (Exodus 1:8-22)

De lotgevallen van Israël in Egypte krijgen een wending: een andere¹ koning stond op over Egypte (vs.8). De naam van deze koning of farao – de woorden wisselen elkaar af (vs.11,22) –, die optreedt als de vijand van God en zijn volk, wordt niet vermeld. Dit sluit aan bij het gebruik in Egyptische inscripties uit deze periode; farao's uit deze tijd werden alleen met hun titel aangeduid, niet met hun naam. Pas in later tijd (vanaf ongeveer de tijd van Salomo) zien we dat Egyptische farao's bij name worden genoemd (bv. 1Kon.11:40; 14:25).

De farao in kwestie is waarschijnlijk Thoetmoses I (1493-1481 v.Chr.; zie excurs 1 over chronologie elders in dit deel). Zijn grootvader en overgrootvader hadden de Hyksos verdreven en een nieuwe dynastie van Egyptische farao's gesticht (de achttiende dynastie). Het semitische volk van de Hyksos heerste voordien gedurende zo'n honderd jaar over het Noorden van Egypte en het was in deze periode dat Jozef en Jakob naar Egypte kwamen. Dit verklaart ook hoe het mogelijk is dat deze nieuwe farao Jozef niet kende. De farao's van de achttiende dynastie kwamen van oorsprong uit Thebe, ver weg in Zuid-Egypte en deden er bovendien alles aan de herinneringen aan de periode van de Hyksos uit te wissen. Thoetmoses I toonde een hernieuwde belangstelling voor het Noorden van Egypte. Hij verplaatste de hoofdstad vanuit Thebes naar Memphis, net onder de Nijldelta waar de Israëlieten woonden. Vanuit Noord-Egypte ondernam hij verschillende veldtochten, zelfs tot in Mesopotamië. Het is dan ook niet vreemd dat de farao zich bedreigd voelde door de Israëlieten, die ook nog eens verwant waren met de verdreven Hyksos-overheersers en de volken waartegen Thoetmoses ten strijde was getrokken. Daarom onderneemt hij verschillende pogingen de groei van dit volk tegen te gaan.

In de eerste plaats richt de farao zich in een redevoering tot zijn eigen volk, waarbij hij wijst op de enorme omvang van het volk Israël (vs.9). De woorden 'talrijker en machtiger dan wij' beschrijven niet zozeer een feitelijke situatie, maar behoren tot de retoriek die de Egyptenaren moet ophitsen tegen de Israëlieten². De farao ondersteunt zijn betoog met twee argumenten³. Allereerst zouden zij zich kunnen aansluiten bij een aanval van Egyptes vijanden (vs.10).

¹ Het woord *ḥāḏāš* 'nieuw' houdt hier in 'anderssoortig', d.w.z. anders dan zijn voorgangers ten tijde van Jakob en Jozef. Het woord markeert een ommekeer, in dit geval een verandering van politiek ten opzichte van Israël. Dit blijkt des te meer wanneer we zien dat wanneer verderop van de dood van een farao en dus van troonsopvolging gesproken wordt, er geen melding wordt gemaakt van een 'nieuwe' koning (2:23).

² Voor de lezer van Exodus is het duidelijk dat de redevoering van de farao de woorden van vs.7 weer opneemt. Zo bevestigt de farao onbedoeld, nog voor hij iets heeft ondernomen, de vervulling van Gods beloften aan de aartsvaders en is het duidelijk dat zijn maatregelen tot mislukken gedoemd zijn.

³ Met de woorden 'laten wij wijs zijn' wekt de farao met veel retoriek bij zijn volksgenoten de indruk dat een weldenkend mens wel moet optreden tegen het volk Israël. De Septuaginta vertaalt hier 'laat ons hen met list overwinnen' (vgl. Hand.7:19).

Deze angst was niet denkbeeldig. Egyptische bronnen geven aan dat Egypte in deze periode veel te stellen had met invallen van Aziatische volken vanuit de Sinai-woestijn. Het tweede argument is dat Israël zou ‘opgaan vanuit het land’⁴, d.w.z. wegtrekken uit Egypte. Hoewel de farao zich door de Israëlieten bedreigd voelt, wil hij hen kennelijk ook niet kwijt. Wilde hij voorkomen dat door het wegtrekken van zovele mensen de economie van Noord-Egypte zou ineens instorten? Hoe het ook zij, in ieder geval stelt de farao zich reeds hier op als Gods tegenstander die koste wat het kost de uittocht van Israël uit Egypte wil voorkomen.

Vanuit de veronderstelling dat verdrukking de bevolkingsgroei zal beteugelen, laat hij de Israëlieten slavenarbeid⁵ verrichten bij de bouw van ‘voorraadsteden’ (vs.11; vgl. 1Kon.9:19). Waarschijnlijk gaat het daarbij niet om complete nieuw te bouwen steden, maar om bestaande steden die versterkt werden (LXX: ‘versterkte steden’) en voorzien van opslagplaatsen. Uit opgravingen blijkt dat Egyptische tempels en paleizen omgeven waren met zeer vele tichelstenen opslagplaatsen. De steden Pitom en Raämses waaraan de Israëlieten bouwden, waren door Thoetmoses bedoeld als uitvalsbasis voor zijn veldtochten naar Azië.⁶

Tegen de verwachting van de farao in leidt de verdrukking juist tot een nog sterkere groei van de Israëlieten⁷ (vs.12). Dit vergroot de vrees voor (of lett. ‘afkeer van’, vgl. Num.22:3) Israël nog verder. Van een wijziging van politiek is dan ook geen sprake. Integendeel: de vele malen dat vs.13-14 woorden van de stam *ḥd* gebruikt en het herhaalde ‘onder mishandeling’ wekken de indruk dat de dwangarbeid verzwaard wordt. Bovendien worden de werkzaamheden uitgebreid. Niet alleen in de bouw (vs.11), maar ook in de tichelstenenindustrie (zie 5:7-8) en bij het werk op het land worden Israëlieten te werk gesteld. Egyptische schilderingen uit ongeveer deze periode tonen Semitische en Nubische krijgsgevangenen die tichelstenen maken onder toezicht van met een stok bewapende Egyptische opzichters. Ook het werk op het veld – op grond van Egyptische bronnen kunnen we denken aan landbouw, wijnbouw en de jacht – werd vaak door krijgsgevangenen uitgevoerd. De farao laat de Israëlieten nu delen in het lot van zulke krijgsgevangenen. Zo maken de Egyptenaren hun leven bitter (vs. 14; vgl. 12:8).

De farao legt zijn tweede maatregel om Israëls bevolkingsgroei te beteugelen op aan twee vroedvrouwen⁸ (vs.15). Volgens de latere Joodse traditie gaat het om ‘Hebreeuwse

⁴ Sommigen willen de woorden *wəʿālā min-hāʾāreš* vertalen als ‘en zich meester maken van het land’. Hoewel dit binnen deze context aantrekkelijk is, zouden we dan in plaats van *min* eerder *ʿal* verwachten. Bovendien maakt de soortgelijke verwoording in Ex.13:18 deze vertaling niet erg aannemelijk. Ook de vertalers van de Septuaginta vatten vs.10b op als ‘weggaan uit het land’ (*ex-eleusontai ek tes ges*).

⁵ Bij ‘herendiensten’ kan het gaan om allerlei dwangarbeid (bv. Deut.20:11; 1Kon.5:13-14[27-28]). De omstandigheden in het boek Exodus geven aan dat het hier gaat om slavenarbeid. Het woord wordt in dit vers afgewisseld met *siblotām*, dat de dwangarbeid voorstelt als het dragen van de lasten van de Egyptenaren.

⁶ Bij Pitom gaat het waarschijnlijk om Tell el-Retabeh, waar de Egyptische god Atum een speciale verering genoot; mogelijk was Pitom (Eg. ‘huis van [de god] Atum’) niet de naam van de stad – in Egyptische bronnen komt de naam niet voor –, maar van een tempel van Atum, waaromheen dan voorraadplaatsen gebouwd zijn. Lange tijd heeft men Raämses (Eg. Pi-Rameses, ‘huis van Ramses’) geïdentificeerd met de stad Tanis (Hebr. Soan, Ps.78:12,43). Archeologisch onderzoek heeft echter aangetoond dat dit onjuist is en dat Raämses verwijst naar de stad Qantir, gelegen dicht bij Avaris (de oude hoofdstad van de Hyksos). De stad wordt hier overigens aangeduid met haar latere naam, die zij kreeg nadat farao Ramses II (1279-1213) de stad had uitgebouwd (vgl. voor dit woordgebruik Gen.47:11). Overigens noemt de Septuaginta naast Pitom en Raämses nog ‘On, dat is Heliopolis’ (vgl. Gen.41:45). Deze stad was gelegen in het zuidoosten van de Nijldelta en het is dan ook niet uitgesloten dat ook hier Israëlieten te werk gesteld zijn.

⁷ In plaats van *yīprōš* ‘het breidde zich uit’ (lett. ‘het brak door’) heeft 2QEx^a *yīšrāšū* ‘het krioelde’ (zie vs.7). LXX breidt de tekst uit met ‘in zeer hoge mate’ (zie opnieuw vs.7) en mogelijk stond dit ook in 2QEx^a.

⁸ Van oudsher vragen uitleggers zich af waarom slechts twee vrouwen genoemd worden bij zo’n sterk groeiend volk. Weerstonen alleen deze twee farao’s bevel? Stonden Sifra en Pua wellicht aan het hoofd van een gilde van vroedvrouwen? Waren zij Egyptische vroedvrouwen, terwijl naast hen nog Hebreeuwse vroedvrouwen actief waren? Of was Israël toch kleiner dan men op het eerste gezicht zou zeggen (zie uitleg 12:37; 38:26)? Waarschijnlijk moeten we het antwoord zoeken in een combinatie van de laatste twee genoemde mogelijkheden.

vroedvrouwen' (vgl. WV, GNB), maar we kunnen ook vertalen als 'vroedvrouwen van/voor de Hebreëen'.⁹ In dat geval kan het ook gaan om Egyptische vrouwen die hun werk onder de Israëlieten doen. De context lijkt inderdaad in deze richting te wijzen: de vrouwen kennen ook bevallingen van Egyptische vrouwen (vs.19) en de woorden 'geheel zijn volk' (vs.22) wekken de indruk dat de farao tevoren aan Egyptische vroedvrouwen dezelfde opdracht had gegeven. Bovendien zou de farao wel erg naïef zijn wanneer hij van Hebreeuwse vrouwen zou verwachten dat zij hun eigen volk zouden uitroeien. De vroedvrouwen worden uitdrukkelijk bij name genoemd¹⁰. Zo wordt benadrukt dat deze vrouwen voor de geschiedenis van Gods volk van grote betekenis zijn, in tegenstelling tot de farao, die anoniem blijft.

De vrouwen moeten, wanneer zij bij een bevalling assisteren¹¹, meisjes laten leven, maar jongetjes doden (vermoedelijk door een doodgeboorte voor te wenden). Het gevaar dat eens Abraham bedreigde (Gen.12:12), bedreigt nu zijn nageslacht. Maar evenals toen, geeft God ook nu uitredding: de vrouwen negeren het bevel van de farao, omdat zij ontzag¹² hebben voor God¹³ (vgl. Hand.5:29 'men moet Gode meer gehoorzamen dan de mensen').

De farao roept de vrouwen ter verantwoording (vs.18)¹⁴. Zij voeren echter als verdediging aan dat het bevel onuitvoerbaar was: Hebreeuwse vrouwen zijn – anders dan de Egyptische – zo levenskrachtig¹⁵ dat zij reeds hebben gebaard voor de vroedvrouw binnenkomt. Uit vers 17 ('de vroedvrouwen vreesden God') en uit het feit dat bevallingen van Hebreeuwse vrouwen beslist niet probleemloos waren (bv. Gen.35:16-20; vgl. Jes.13:8; 26:17), blijkt dat dit niet de waarheid is. Maar de farao, die zijn volk had opgeroepen verstandig te zijn (vs.10), laat zich aftroeven door het antwoord van deze twee vrouwen. Zo mislukt ook zijn tweede plan: Israël blijft groeien (vs.20; woorden uit vs.7 worden weer opgenomen; vgl. vs.12).

Over het uiten van een 'noodleugen' zoals die van Sifra en Pua en later in Israëls geschiedenis die van Rachab (Joz.2:5; vgl. verder 2Sam.17:20) is in de loop van de kerkgeschiedenis heel verschillend gedacht¹⁶. Sommigen hebben deze handelwijze afgewezen met een beroep op het negende gebod. We lezen echter dat God de vrouwen juist zegent voor hun handelwijze: Hij doet hen wel (vs.20)¹⁷. Ook Rachab wordt later geprezen voor haar handelwijze (Joz.6:25; Heb.11:31; Jac.2:25). In 'burgerlijke ongehoorzaamheid' stellen zij Gods norm boven die van

⁹ De woorden 'Hebreuws' en 'Hebreëer' worden gewoonlijk voor en door buitenstaanders gebruikt (zie uitleg Gen.14:13). In Exodus vinden we het vaak voor de Israëlieten onder Egyptische heerschappij.

¹⁰ De (Egyptische) namen van de vrouwen zijn in een Semitische vorm weergegeven (Sifra en Pua). De naam Sifra komt overigens ook voor op Egyptische slavenlijsten uit de 18^e eeuw v.Chr.

¹¹ Met *ʔāḇānāyim* (lett. 'twee stenen', vgl. Jer.18:3), dat aangeeft waarop de vroedvrouwen bij een bevalling hun oog gericht houden, zijn vermoedelijk twee (of twee paar) tichelstenen bedoeld, waarop de vrouw steunde bij het baren (dat in gehurkte positie plaatsvond); deze opvatting vindt ondersteuning in Egyptische teksten. Andere uitleggers denken meer algemeen aan een baarkruk of vatten het woord op als eufemisme voor de testikels van het jongetje dat geboren wordt of voor het geslachtsorgaan van de moeder.

¹² *yʔ* 'vrezēn' wijst hier niet op angst, maar op eerbied en ontzag. De werkwoordsvorm *wattīreʔnā* '(zij) vreesden' heeft een afwijkende spelling, zodat het woord een anagram vormt met *ūṛāʔīten* 'jullie zien' uit vs.16. Zo wordt het contrast tussen Farao's bevel en de handelwijze van de vrouwen benadrukt.

¹³ Het vrezēn van God behoeft er niet op te wijzen dat deze (Egyptische!) vrouwen zich bij het Israëlitische geloof hadden aangesloten. De woorden kunnen ook duiden op God als de auteur van ethische normen, zodat gesproken wordt van het 'normbesef' van de vroedvrouwen (vgl. Deut.25:18).

¹⁴ De verwoording met 'ontbood' is sterker dan die in vs.15. Dit (en de verwoording van farao's vraag) illustreert Farao's wrevel. Vs.22 ('hij gebood') is overigens nog sterker; farao's geduld is ten einde.

¹⁵ De typering van Hebreeuwse (in tegenstelling tot Egyptische) vrouwen als 'levenskrachtig' wekt bij sommige uitleggers bevreemding: hoe kan farao een dergelijke belediging over zijn kant laten gaan? Zij vertalen dan ook liever met 'want zij zijn beesten [*ḥāyyōt*]', wat het listige karakter van het antwoord onderstreept.

¹⁶ Vgl. B.M. Lee, *Mendacium officiosum. Een beoordeling van de zgn. 'noodleugen' met speciale aandacht voor Augustinus' opvattingen*. Diss. Kampen, Groningen: De Vuurbaak, 1979.

¹⁷ De woorden 'Hij bouwde hun huizen' kunnen inhouden dat de vroedvrouwen rijkelijk met kinderen gezegend werden. Enkele Joodse tradities gaan echter nog verder en leggen de woorden zo uit dat de vrouwen als stammoeders onder het volk Israël werden opgenomen (vgl. Ruth 4:11 m.b.t. Rachel en Lea).

de overheid. De geboden van God zijn bedoeld tot welzijn van de mens en het volk. Wanneer mensenlevens op het spel staan, is het naar oosterse opvatting geen ‘vals getuigenis’ om hun leven te redden uit de hand van de farao, terwijl een gewone leugen door de Schrift nadrukkelijk wordt afgewezen (bv. Ps.5:7; Ef.4:25).

Nu ook het tweede plan van de farao mislukt is, neemt hij een nog drastischer maatregel. Hij beveelt al de Egyptenaren Hebreeuwse¹⁸ jongetjes in de Nijl (*hayəʔōr*, lett. ‘de stroom’) te werpen. De pogrom is op zijn hoogtepunt; het herhaalde *kol* onderstreept de ernst van de situatie. Zou God nu niet ingrijpen, dan zou het uiteindelijk met zijn volk gedaan zijn.

CENTRUM VOOR BIJBELONDERZOEK

Postbus 503

3900 AM Veenendaal

Tel: 0318-503098

Fax: 0318-503163

e-mail: info@studiebijbel.nl

Internet: www.studiebijbel.nl

¹⁸ MT zegt dit niet expliciet, in tegenstelling tot SamP, LXX en andere oude vertalingen.